

Riječi na točkice

Čini se da jezik prolazi iste procese kao i naša mlada država: od filološkoga ekvivalenta etničkog čišćenja – sa Stjepanom Babićem kao najzloglasnijim imenom toga ludila – do neoliberalizma i hrvatskoga na vjetrometini svjetskih jezika

Boris Beck

Moskovska delegacija bila je 50-ih gost londonske gradske uprave. Sovjetski dužnosnici pažljivo su razgledali sve službe, strpljivo slušali objašnjenja domaćina o tome kako funkcionira njihov velegrad, a na kraju je jedan Rus podigao ruku i pitao: “Sve je to lijepo, ali recite mi, molim vas, tko je kod vas zadužen za distribuciju kruha?”

“Pa, nitko”, odgovorili su domaćini.

Roler u hrvatskom rječniku

Te sam se anegdote sjetio nedavno dok sam čitao uzastopne zahtjeve, želje i prijedloge da se u Hrvatskoj proglašava Zakon o jeziku i uvede neko vijeće koje bi nad jezikom bdjelo. Kao što su oni priprosti aparatčički mislili da ljudi neće imati kruha ako to Partija ne organizira, tako i u Hrvatskoj ima glava koje misle da ljudi neće imati jezika ako ga netko ne izmisli. No istina je obratna: kruha je bilo baš tamo gdje se ljude slobodno pustilo da ga peku, prodaju i kupuju, a ne ondje gdje se najbolje i najpametnije planiralo.

Državno planiranje jezika nekome zvuči primamljivo, ali ne i meni jer je hrvatski standardni jezik izašao iz rezervata davorija i budnica. Kupujući u DM-u primijetio sam da uposlenice između krcatih stelaža guraju višekratne police na kotačićima pune proizvoda koje potom raspoređuju na za to predviđena mjesta da namame kupce. U tri sam dućana pitao djevojke kako nazivaju to pokretno čudo i dobio sljedeće odgovore: u dvije trgovine zovu ih *kolica*, a u trećoj *roler*. *Roler* je stigao u Hrvatsku kao i glazbeni MP3 i MP4, burzovni *ask* i *bid* te *gamerski Xbox Live Mar-*

ketplace. Hrvatski jezični savjetnici osudit će svaki izlet iz jezika Šenoe i Aralice, ali mediji nemaju izbora nego iz dana u dan, iz minute u minutu, u vječnom cajntotu, masovno izvješćivati o područjima čije su matice izvan Hrvatske – istovremeno živeći u državi čiji je inferiorni status društvena činjenica za koju bi bilo neprimodno da se nikako ne ogleda u jeziku. Burzovne, menadžerske ili kompjutorske terminologije ima toliko da se u toj poplavi ne može više napisati ništa što bi svi razumjeli: ja nikad neću točno shvatiti koji položaj CEO zauzima u korporacijskoj hijerarhiji niti me to i zanima, a onima kojima je to životno važno bila bi jamačno nerazumljiva neka hrvatska novotvorina.

Hrvatska, koju je Vladimir Anić opisao kao kulturu jezičnih savjetnika – dakle kulturu preskriptivnosti, užtogljenosti i straha od pogreške – vrlo je stroga prema jeziku medija. Ni slučajno se ondje ne smije napisati *video konferencija*, nego mora baš *video-konferencija*; to se preporučuje čak i u ekstremnim slučajevima kao što je *Foto video kino klub Zaprešić*. Dakako, da postoji Zakon o jeziku, takav jezični kripl ne bi niti ugledao svjetlo dana nego bi ga se abortiralo na višoj instanci. No kad je već tu, što s njim? Na svoje sam oči pročitao pravopisni savjet da sve to treba pisati spojeno *Fotovideokinoklub* (kao da smo u Mađarskoj) jer da su riječi *foto*, *video* i *kino* prefiksoidi poput, primjerice, *hiper* i *mega*. Ali oni to nisu! To zaprešičko siročje je zapravo klub za *foto*, *video* i *kino*, to jest klub za prikazivanje i snimanje fotografija, videa i filmova. Razliku između *fotokluba* i *hipermarketa* lako ćemo uočiti ako te riječi razdvojimo i napišemo inverzno: *klub za foto* ima smisla, a *market za hiper* nema, ali jezični savjetnici malo mare za smisao.

Krivog ste roda

Pa dok se propisuju besmislice i vode jalove rasprave je li *pa-dalina* ili *oborina* i ide li se *putom* ili *putem*, za nešto zbilja korisno nema se vremena – a jezik i svijet ne čekaju. Ime tajne islamističke skupine protiv koje se Amerika već godinama bori Nacional piše *al Qaeda*, *Jutarnji Al-Qa'ida*, *index.hr Al-Qaida*, portali *metro.com* i *javno.com Al Kaida*, *24 sata Al Qaida* – a da bi zbrka bila potpuna ni u tome nisu dosljedni nego, kada smjena jednog lektora završi i dođe drugi, može bilo gdje osvanuti *al-Qaida*. Živimo u centrifugalnom svijetu pa tako ni hrvatski standard nema neko središte – ili, točnije, ima ih više, a među njima nipošto nije bitno Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika jer nitko i

ne zna što su akademici odlučili na svojim sjednicama. Stanje jezične periferije bez središta lijepo opisuje Ivo Pranjković u knjizi *Ogledi o jezičnoj pravilnosti* (Disput, Zagreb, 2010) gdje navodi načela po kojima se određuje što bi trebalo biti standardno – istovremeno dajući i primjere i protuprimjere. Iz tog sjajnog i kratkog teksta očito je da nijedno načelo – stabilnosti, proširenosti, logičnosti, estetike, pragmatike, prava, znanosti, zemljopisne proširenosti – ne može biti pouzdan oslonac za određivanje standarda.

Jer mit o jezičnoj pravilnosti počiva baš na skrivanju istine da ne postoji načelo za njeno određivanje. Odnosno, postoji ih više, a koriste se prema volji onoga koji si je prisvojio pravo da sudi o pravilnosti. Najbolji mi je slučaj *piva* koje je istisnulo *pivu* samo zato što je, karikiram, u 15. i 16. stoljeću nađeno u inkunabulama dva primjera za ženski rod, a šest za srednji. Nepoznat Netko potegnuo je za pravilom većine i istisnuo običnu hrvatsku riječ jer mu je nepojmljivo da bi ista riječ mogla imati dva roda. Taj strah od dvorodnosti (da ne kažem dvospolnosti) izvor je i besmislenih maltretiranja oko *stolca* i *stolice* ili *planete* i *planeta*. No kada pola zemlje govori *paradajz*, a druga polovica *pomidor*, ne pristupa se prebrojavanju primjera kao u slučaju *pive*, nego se propisuje treća riječ, *rajčica*, koju nitko pak ne koristi i svima je to OK. Argument starine posebna je poslastica jer se onda uvriježene riječi kao što su *kazeta* ili *sport* na silu zamjenjuju starijima, ali ne uvijek; riječ *kapetan* ni nakon pola milenija još se nije udomaćila, pa kako će onda bezazlen germanizam *bez da* koji je ovdje tek stoljeće i pol! Suludo načelo produktivnosti potegnulo se pak kad je trebalo sufiks *-lac* istrijebiti i na njegovo mjesto staviti sufiks *-telj* (usput rečeno, mlađi od sufiksa *-lac*) samo zato što se od sufiksa *-telj* može raditi ženski rod. Zašto ne bi bilo *slušalac* i *slušateljica*, kome je to ružno vidjeti?

Pranjković u spomenutom tekstu preispituje i načelo demokracije, po kojem bi se statističkim metodama ono što je najčešće automatski smatralo i najpravilnijim, kao i neke druge ideje koje pokušavaju unijeti red u jezik: načela svrhovitosti, tradicije, jednostavnosti, autohtonosti... Nema sistema za jezično ludilo, kao što nema ni *Partije kruha* koja će svakome dati prema potrebama.

Lector in fabula

No ima jedna druga sila koja je mnogo moćnija od bilo kakvog službenog tijela, ali ju je teško uloviti jer je strukturirana poput mreže, a to je *babičevština* koja se i dalje širi, ponajprije preko školskih udžbenika i lektorske službe. Pa dok se najgluplje intervencije u hrvatski pravopis još mogu locirati u Školskoj knjizi kao nekom poludržavnom izdavačkom poduzeću, lektorsku *al Qaidu* teže je uzdrmati, a to znam iz prve ruke jer i sam živim od lektoriranja. Kao što je u socijalizmu bilo nemoguće na svjetske jezike prevesti samoupravljačku terminologiju, tako je danas Nijemcu ili Amerikancu nemoguće objasniti što radi lektor.

A da ni lektorima nije jasno što rade shvatio sam u nedavno na jednom okruglom stolu koji je organizirala Anita Peti Stanić na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ondje je lektorica s Hrvatskog radija ispričala kako joj je mlada novinarka predala izvještaj i u njemu citirala ministra prometa kako govori o “povećanju mobilnih kapaciteta”; lektorica je pozvala novinarku na razgovor i iz razgovora saznala da je ministar govorio na kolodvoru te da bi se navedena sintagma mogla shvatiti kao “povećanje broja vlakova” te ju je tako i prerekla da bi je razumjeli i najpriprostiji slušatelji.

Dotična lektorica, dakle, ne samo da zadire u autorski tekst, nego i potpuno mijenja funkcionalni stil te svojevolumno ukida diskurs političara – tumači, a pravi se da izvješćuje, i još misli da brani čisti hrvatski jezik. Kao što znamo, lektorska služba ima pravo prčkati po svakom tekstu u Hrvatskoj prije nego se objavi, a da je potpuno na savjesti lektora hoće li poštivati autorsku intenciju ili će sufiks *-lac* zamjenjivati sufiksom *-telj*, da ne nabrajam kakve se sve druge strahote rade. A rade se zato što se lektorom ne postaje na temelju nekih jasnih jezičnih ideja, nego mladog lektora stariji upućuju u tajne napisane u svojim tekicama (objavljena je ona Vladimira Brodnjaka, pa znate kakav je to kupus). Nove lektore kondicioniraju stariji mehanički: *da* zamijeniti s *kako*, ne smije *ukoliko* ako ne ide i *utoliko*, ne smije se reći *par dana* nego *nekoliko dana*... A to je sve besmisleno jer dobijemo *kakanje* umjesto *dakanja*, jer se *ukoliko* izjednačio s *ako* i jer nema zabune između *par* i *nekoliko* ako se govori o predmetima koji nisu komplementarni poput cipela: nikad nitko nije naručio *par piva* u značenju *dvije pive*, niti je htio uzeti hotelsku sobu na tri-četiri dana riječima: “Molim vas sobu na dva para dana, eventualno *par* i *pol*.”

Mr. Joža

Uoči američkih izbora pojavio se ondje novi politički fenomen – *Tea Party*, udruga konzervativnih političara koji imenom asociraju na Bostonsku čajanku 1773, uvod u Američku revoluciju. Nikakav prijevod nije mogao izazvati kod hrvatskih čitatelja asocijacije na patriotski čin davnih republikanaca, a da istovremeno bude sačuvano i političko značenje riječi *party* – tj. *stranka*. I tako su lijepi naši mediji, u vremenskom škripcu između dobivanja vijesti i njenog objavljivanja, odabrali da ne poduzmu ništa, a *Tea Party* je ušlo u hrvatski u izvornom obliku.

Da u Zagrebu postoji neki Prezidij za čisti jezik, priča bi tekla drugačije: *Tea Party* bi se poslalo onamo i svi bi čekali da trust lingvističkih mozgova smisli hrvatsku riječ za to političko čudo neviđeno. Do tada bismo svi morali šutjeti, kao što su i Moskvljani morali gladovati dok im država ne pošalje kruh. No tko će dočekati suhu hrvatsku riječ kad je tu već sočna engleska? Bio sam u Profilovu dućanu gdje se jedan odjel zove "Gift + papirnica". Bake moje djece neće razumjeti da ondje mogu kupiti darove za unuke, no taj natpis nije za njih. U Importanne centru uz Glavni kolodvor u Zagrebu među nekoliko stotina dućana i kafića nema ni jednog jedinog s hrvatskim nazivom. Pošteno: privatnici računaju na prestiž engleskog i ako proizvođač cipela iz Karlovca misli da će bolje poslovati ako se zove *Mr. Joseph*, tko tu može što reći? Neće ga valjda vlada prisiliti da se zove *Gospon Joža* i onda iz državnog proračuna sanirati kad propadne!

Čini se da jezik prolazi iste procese kao i naša mlada država. Najprije smo imali denacionalizaciju i restituciju nepravedno otetog pa su se, recimo, riječi *ravnatelj* ili *čimbenik* vratile u javnu uporabu iz koje ih je bila prognala nasilna jugoslavenska jezična politika. Onda smo imali filološki ekvivalent etničkog čišćenja, s tim da su u jeziku rezultati bili jednako porazni kao i u politici. Stjepan Babić kao najzloglasnije ime tog ludila uspio je, primjerice, u samo petnaestak godina potpuno istrijebiti sufiks *-lac* i nametnuti *-telj* što je meni nezamislivo isprazno trošenje vremena. Potom je došlo doba neoliberalizma i hrvatski se našao na vjetrometini svjetskih jezika, a purizam se – kao jezično čistunstvo, želja da se standardni jezik sačuva od utjecaja koji se smatraju stranim i lošim – otkrio kao sumnjiva ideja. Čisto je naše, prljavo je tuđe; domaće je dobro, strano je loše – kao da smo u romanima Eugena Kumičića u kojima uvijek dođe neki zli stranac pa želi seksualno iskoristiti časnu domaću curu.

Sto godina tišine

Nemojmo zaboraviti ni Maxa Weinreicha koji je rekao najistinitiju definiciju jezika: jezik je dijalekt s vojskom i mornaricom. U tom paklu standardizacije država je jedna od najstabilnijih točaka, ali može biti i najgluplja. U svojoj opsjednutosti normiranjem može propisati da se, primjerice, mora na paketiće čaja napisati *filtar vrećica* iako svi normalni kažu *filter*. Može se i izivljavati na svojim građanima, kao u slučaju đakovačkog ugoštitelja koji je platio 1500 kuna kazne Državnom inspektoratu jer mu se *knjiga žalbi* zvala *knjiga žalbe*, a ne kako je propisano zakonom: *knjiga žalbi*. To, doduše, nije hrvatska specijalnost jer su i austrijski proizvođači pekmeza plaćali kazne zato što su svoje proizvode nazivali po austrijski *Konfitüre*, a ne njemački *Marmelade*, kako je bilo propisano normativima EU.

No dok ga s jedne strane država opterećuje hipernormiranjem, hrvatski potresa antištokavizacija. Budući da su glavna politička, kulturna i privredna središta na kajkavskim i čakavskim područjima – te da ti govornici i ne pokušavaju usvojiti štokavsku ortoepsku normu – njihov glas se sve više čuje i u eteru, i u učionici, i u političkim kuloarima, ali oni koji čuvaju *status quo* ne žele priznati da, recimo, spikeri mogu imati samo dva ili tri naglaska i da nisu sposobni proizvoditi dužine: neka radije šute dok ne nauče novoštokavsku akcentuaciju, pa makar im za to trebalo sto godina. Krug oko časopisa *Jezik* i dalje raspisuje natječaje za nove riječi, ali one nikog ne zanimaju – svi radije govore *koaksijalni kabel* umjesto *suosnik* i sasvim bezbrižno *lajkaju status*. Ima još mijena: pod utjecajem engleskog govori se i piše *eruprirati* umjesto *erumpirati*, *industrija* poprima značenje *djelatnosti*, Hatami je postao Khatami, a Jurij Yuri... tko bi sve nabrojio.

Umjesto osuda takvih pojava i proganjanja ljudi koji koriste prijedlog za s infinitivom, govornicima hrvatskog treba nešto drugo: objašnjenje da posuđivanje, prilagodba i krivotvorenje riječi iz drugih jezika ne predstavlja nužno osiromašenje lokalnih resursa, da se poslužim etnografskim diskursom Suzane Marjanić i Ines Price, nego traži nove tehnologije upravljanja vlastitim jezičnim naslijeđem. A baš njih nemamo.